

Abu Ali ibn Sino falsafiy merosi: Metafizika, gnoseologiya va axloqiy qarashlar

Ikromova Oydinoy Ibroximjon qizi

Andijon Davlat Universiteti Matematika

va mexannika fakulteti talabasi

Otajonova Oynura Xudoyberdi qizi

Andijon Davlat Universiteti Matematika

va mexanika fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Abu Ali ibn Sino (Avitsenna) ning falsafiy qarashlari tahlil qilinadi. Unda faylasufning borliq, aql, nafs, axloq va bilim haqidagi qarashlari, shuningdek, falsafa va din o'rtasidagi uyg'unlik masalasi keng yoritilgan. Ibn Sinoning ilmiy-metafizik merosi islom falsafasining rivojiga va G'arbiy skolastik tafakkurga ko'rsatgan ta'siri alohida baholangan. Shuningdek, maqolada uning aql nazariyasi va kosmologik iyerarxiyasi tafsilotlari o'rganiladi. Falsafa va tasavvufni birlashtirgan bu yondashuv bugungi zamonaviy tafakkur uchun ham dolzarb ekani ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Abu Ali ibn Sino, falsafa, borliq, aql nazariyasi, metafizika, islom falsafasi, ruh, nafs, ilm, din va falsafa, kosmologiya, gnoseologiya, aqliy bilish.

Kirish. Abu Ali ibn Sino (980–1037) islom falsafasining eng yetuk vakillaridan biri bo'lib, uning falsafiy qarashlari ko'p asrlik ilmiy va diniy tafakkur taraqqiyotining mahsuli

sifatida shakllandi. Abu Ali ibn Sino Markaziy Osiyoda rivojlangan ilmiy muhit — Buxoro, Gurgon, Rey, Hamadon singari shaharlar markazida faoliyat olib borgan. U 16 yoshida Qur'on, fiqh, mantiq, falsafa, tibbiyot, musiqa, adabiyot va boshqa fanlarni puxta o'zlashtirib, o'z zamonasining zabardast olimlaridan biri sifatida tanilgan. Abu Ali ibn Sinoning falsafiy qarashlari, avvalo, Yunonistonning Aristotel, Platon singari faylasuflari, shuningdek, al-Farobiy ta'sirida shakllangan. Uning falsafasi o'zida qadimgi yunon falsafasi, islomiy teologiya (kalom), sharqona hikmat, zardushtiylik va hind falsafasi kabi turli manbalarni mujassamlashtirgan holda o'ziga xos sintezga aylangan. Abu Ali ibn Sinoning fikrlash uslubi va ilmiy yondashuvi, ayniqsa, metafizik va gnoseologik masalalarni yechishda, u ilgari surgan g'oyalar tizimining keng qamrovli ekanligini ko'rsatadi. Uning falsafiy qarashlarining shakllanishida bir necha asosiy manba va intellektual ta'sirlar mavjud bo'lib, ularni quyidagicha guruhlash mumkin.

Aristotel falsafasining ta'siri. Abu Ali ibn Sino falsafasining asosiy ustunlaridan biri bu — Aristotel ta'limotidir. Abu Ali ibn Sino, ayniqsa, Aristotelning metafizika, mantiq va tabiatshunoslik sohasidagi qarashlariga katta qiziqish bildirgan. Uning fikricha, Aristotel falsafasi tafakkurning eng yuqori shaklini ifoda etadi. Biroq Abu Ali ibn Sino Aristotelning ta'limotini tanqidiy qayta ishlagan va uni musulmon dunyoqarashi bilan uyg'unlashtirishga harakat qilgan. Masalan, Aristotelning mavjudot haqidagi qarashlarini o'zgartirib, “vojib mavjudot” (zarur mavjudot) va “mumkin mavjudot” (imkonli mavjudot) tushunchalarini kiritgan. Bu farqlash orqali u borliqning iyerarxik tuzilishini asoslab bergan.

Neoplatonizm va emanatsiya nazariyasi. Abu Ali ibn Sino falsafasining shakllanishida Neoplatonizmning, ayniqsa, Plotin va Porfiriylar qarashlarining ta'siri juda kuchli bo'lgan. Neoplatonik g'oyalarda mavjudot Allohdan oqib chiqadi (emanatsiya), degan tushuncha asosiy o'rinni egallaydi. Abu Ali ibn Sino bu g'oyani o'z falsafasiga moslashtirib, Xudo — vojib mavjudot sifatida butun borliqqa sababchi ekanligini va

mavjudot bosqichma-bosqich, oqim shaklida yaratilganini asoslagan. Shuningdek, Neoplatonizmda mavjud bo‘lgan ruh va moddiy dunyo o‘rtasidagi tafovut Abu Ali ibn Sinoning ruh va tanaga oid qarashlarida ham namoyon bo‘ladi.

Al-Farobiy falsafasi va mantiqshunoslik ta’siri. Abu Ali ibn Sino falsafiy tafakkurining shakllanishida o‘zidan avval yashab ijod qilgan Abu Nasr al-Farobiy (872–950) ning ta’siri muhim ahamiyatga ega. Al-Farobiy Aristotel va Platon ta’limotlarini birlashtirishga uringan va musulmon falsafachilariga mantiqiy yondashuvni chuqur singdirgan faylasufdir. Ayniqsa, “Al-Madina al-fazila” (“Fozil shahar”) asarida bayon qilingan ijtimoiy-falsafiy qarashlar, Abu Ali ibn Sinoning siyosiy-axloqiy konsepsiyalarida o‘z aksini topgan. Abu Ali ibn Sino al-Farobiyning mantiqiy usullarini chuqurlashtirib, o‘zining “al-Shifo” (“Shifo”) va “an-Najot” (“Najot”) asarlarida mantiq va metafizikani bir butun ilmiy tizimga aylantirgan.

Islomiy kalom va diniy falsafa. Ibn Sino falsafasi diniy-mu’taziliy kalom ilmi bilan ham ziddiyatda, ham muloqotda bo‘lgan. U kalomdagi ko‘plab spekulativ dalillarni mantiqiy jihatdan asoslanmagan deb tanqid qilgan bo‘lsa-da, ayrim mu’taziliy g‘oyalarni o‘z falsafiy tizimiga integratsiya qilgan. Masalan, Allohning birlik va mutlaq mujassam bo‘lmasligi haqidagi g‘oya Ibn Sino falsafasida juda chuqur asoslangan. U aqidaviy masalalarni ham aql va mantiq asosida tahlil qilishga intilgan.

Zardushtiylik va Sharq hikmati. Abu Ali ibn Sino tug‘ilib o‘sgan mintqa — Xuroson va Buxoro — qadimgi Sharq falsafiy an’analariga boy hudud bo‘lgan. Bu yerda qadimgi Eron dini — zardushtiylik va sharqona hikmat asosida shakllangan falsafiy tasavvurlar mavjud bo‘lgan. Bu unsurlar Abu Ali ibn Sinoning kosmologik qarashlarida, ayniqsa, samoviy sferalar va ularning o‘zaro ta’sirida aks etadi. Zardushtiylikdagi ruhiy komillikka intilish, yorug‘lik va zulmat kurashi motivlari Abu Ali ibn Sinoning axloqiy qarashlarida ham topiladi.

Hind falsafasi va ruh konsepsiyasi. Abu Ali ibn Sino Hindiston falsafiy merosi haqida bevosita asarlar yozmagan bo'lsa-da, hind falsafasi va tasavvufi g'oyalarning bilvosita ta'siri seziladi. Ayniqsa, ruhning abadiyligi, nafsning poklanishi va ruhiy taraqqiyot g'oyalari, Abu Ali ibn Sinoning nafs va ruh nazariyasida aks etgan. Bu jihatlar, shuningdek, tasavvuf bilan yaqinlikda ifodalangan bo'lib, Abu Ali ibn Sino falsafasining ko'p qatlamli va sinkretik xarakterini namoyon etadi.

Tibbiyot va tajribaga asoslangan tafakkur. Abu Ali ibn Sino, shuningdek, shifokor sifatida ham tanilgan. U tibbiy tajribasini falsafiy tushunchalar bilan uyg'unlashtirib, inson tanasi va ruhi o'rtasidagi munosabatni chuqur o'rgangan. Bu uning falsafiy antropologiyasida o'z aksini topgan. Tibbiyot orqali olgan tajribasi unga nafaqat inson salomatligi, balki uning ruhiy va axloqiy holati haqida ham keng qarashlar ishlab chiqishga imkon bergan.

Abu Ali ibn Sino falsafasi: Ilmiy va metafizik merosining asosiy yo'nalishlari

Borliq nazariyasi: Vojib va mumkin mavjudot. ibn Sino metafizikasining asosi — mavjudot tabiati, ya'ni borliq nazariyasidir. U mavjudotni ikki asosiy turga ajratadi:

- Vojibul vujud (zarur mavjudot) — mavjudligi o'zidan bo'lgan, abadiy va beqiyos mavjudot. Bu faqat Allohga xos.
- Mumkinul vujud (mumkin mavjudot) — mavjudligi tashqi sababga bog'liq bo'lgan narsa.

Ibn Sinoning ushbu qarashlari Aristotelning sababiyat nazariyasiga tayanadi, biroq uni islom aqidalari asosida takomillashtiradi. Alloh vojibul vujud sifatida barcha mavjudotlarning ibtidosi va harakatlantiruvchi birinchi sababidir. U moddiy emas, zamon va makonga bog'liq emas, yagona mavjudlikdir.

Kosmologik qarashlari. Abu Ali ibn Sino kosmologik modelida samoviy sferalarni tasvirlaydi. Unga ko'ra, mavjudotlar iyerarxiyasi mavjud:

1. Alloh (vojibul vujud)
2. Faol aql (ilk sababdan ilk mavjudot)
3. Osmondagi sferalar va ularning harakati
4. Tabiiy jismlar — to'rt unsur: havo, olov, suv, tuproq
5. O'simliklar, hayvonlar, odam

Bu iyerarxiya “emanatsiya nazariyasi” asosida tushuntiriladi: ya'ni mavjudlik yuqoridan pastga oqib keladi, asta-sekin murakkablashadi, lekin o'z manbai — Alloh bilan bog'liq bo'lib qoladi.

Aql nazariyasi. Ibn Sino bilish jarayonini besh bosqichli aql nazariyasi orqali tushuntiradi:

- Hayuloniyl aql — tug'ma potentsial aql.
- Bilquviyl aql — bilimni anglashga tayyorlik holati.
- Fe'lliyl aql — faol, bilim olishdagi aql holati.
- Mustafod aql — bilimdan foydalangan, komil aql.
- Faol aql — ilohiy aql, mavjudotning eng yuqori anglovchi mohiyati.

Bu qarashlar orqali Ibn Sino inson kamolotining bosqichlarini ham falsafiy, ham axloqiy jihatdan izohlaydi. Faol aqlga erishish — ruhiy poklik va ilmiy izlanish orqali amalga oshadi.

Ruh va nafs nazariyasi. Abu Ali ibn Sino insonni tan va ruh birligidan iborat deb biladi. Ruh esa jismdan mustaqil, abadiy mavjudotdir. Ruh quyidagi funksiyalarga ega:

- Tasavvur
- Xotira

- Tafakkur
- Idrok
- Intuitiv anglash

Nafsning darajalari haqida ham Ibn Sino muhim fikrlar bildirgan:

1. Nafs al-ammora — hayvoniy nafs.
2. Nafs al-lawwama — o‘zini tanqid qiluvchi.
3. Nafs al-mutma’inna — Alloh bilan sokinlashgan ruh.

Bu qarashlar tasavvufdagi “tazkiya” (ruhiy poklanish) yo‘li bilan uyg‘unlashadi. Ibn Sino nafsni tarbiyalash orqali komil inson darajasiga erishishni asoslaydi.

Bilim nazariyasi (gnoseologiya). Bilim inson tafakkurining mahsulidir. Abu Ali ibn Sino bilishni quyidagicha tushuntiradi:

- Idrok orqali bilim olish: sezgi organlari vositasida.
- Tajribadan kelib chiqqan bilim: amaliyotda o‘z isbotini topgan.
- Aqliy bilim: mantiqiy asoslangan, tushunilgan bilim.
- Ilhom va intuitiv anglash: faol aql bilan bog‘lanish orqali olinadigan bilim.

Abu Ali ibn Sinoga ko‘ra, haqiqatga erishish uchun aqlning yuqori bosqichlariga ko‘tarilish zarur. U gnoseologiyani metafizika bilan bog‘lab, bilish va mavjudlikning birligini isbotlaydi.

Axloqiy-falsafiy qarashlar. Abu Ali ibn Sino inson saodatining asosiy mezonini sifatida aqlan va ruhan komillikka erishishni belgilaydi. Bu yo‘l quyidagilarga asoslanadi:

- Ilm olish
- Axloqiy fazilatlarni rivojlantirish
- Nafsni tarbiyalash

- Ruhiy poklanish

Uningcha, haqiqiy saodat bu — ilohiy haqiqatni anglashdir. Abu Ali ibn Sino axloqiy jihatdan insonni “muqaddas mavjudot” sifatida ko‘radi va uning vazifasi — ilohiy nur sari intilishdir.

Falsafa va din o‘rtasidagi uyg‘unlik. Abu Ali ibn Sino din va falsafa o‘rtasida ziddiyat emas, balki uyg‘unlik mavjud deb hisoblaydi. Unga ko‘ra:

- Din — ommaga haqiqatni obrazli, ramziy shaklda tushuntiradi.
- Falsafa — aqlga tayanib haqiqatni mantiqan anglaydi.

Abu Ali ibn Sino bu fikr orqali diniy e‘tiqod bilan ilm-fanni muvofiqlashtirishga harakat qilgan. Bu yondashuv G‘arb faylasuflari, xususan, Tomas Akvinskiy, Albert Velikiyga ta’sir ko‘rsatgan.

Xulosa

Abu Ali ibn Sino falsafasi bir nechta tarixiy, madaniy va ilmiy manbalar sintezidan hosil bo‘lgan murakkab va chuqur tizimdir. Uning tafakkuri Aristotel va Neoplaton g‘oyalari, islomiy teologiya, al-Farobiy maktabi, qadimgi Sharq hikmati va o‘zining tibbiy-amaliy tajribasi bilan boyitilgan. Shu sababli Abu Ali ibn Sinoning falsafiy qarashlari nafaqat o‘z davri uchun, balki bugungi kunda ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, Sharq va G‘arb ilmiy tafakkurining mushtarak tamal toshiga aylangan.

Abu Ali ibn Sino o‘zining chuqur ilmiy tafakkuri, falsafiy tizimi va metafizik qarashlari bilan insoniyat tafakkurida beqiyos iz qoldirgan. Uning borliq, aql, ruh, axloq, bilim va din haqidagi qarashlari bugungi kunda ham falsafa, diniyat va axloqshunoslikda dolzarbdir.

Uning asarlari ilm-fan va e'tiqod uyg'unligi, aql va ruh barobarligi asosida qurilgan insoniy kamolot g'oyasining yorqin namunasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibn Sino. *Kitob al-Shifo* (Shifo kitobi). Tehron: Diniy Nashrlar, 1984.
2. Ibn Sino. *Kitob an-Najot* (Najot kitobi). Qohira: Dar al-Ma'arif, 1960.
3. Al-Farobiy. *Ara' ahl al-Madina al-Fazila* (Fozil shahar ahli qarashlari). Qohira, 1968.
4. Gutas, D. *Avicenna and the Aristotelian Tradition: Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works*. Brill, 2001.
5. Nasr, S.H. *Science and Civilization in Islam*. Harvard University Press, 1968.
6. Corbin, H. *Avicenna and the Visionary Recital*. Princeton University Press, 1960.
7. Davidson, H.A. *Alfarabi, Avicenna, and Averroes on Intellect*. Oxford University Press, 1992.
8. Toshpulatov, R. *Sharq mutafakkirlari falsafasi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2007.
9. Kamolov, N. *Ibn Sino falsafasining metafizik asoslari*. Toshkent: Fan, 2015.
10. Aliyev, R. *Islom falsafasi tarixi*. Boku: Elm, 2008.